
ZEMŘEL MILOSLAV PETRUSEK

(15. října 1936 – 19. srpna 2012)

Na sklonku léta nás navždy opustil jeden z nejdůležitějších českých sociologů všech dob Milan Petrušek. Odešel sice nemocen, ale v plné práci: v týdnu před jeho smrtí jsme společně pracovali na souhrnných *Dějínách české sociologie*, Milan psal lektorský posudek na čtyřicet let opožděné vydání knihy Jiřiny Šiklové o levicových studentských hnutích konce šedesátých let. Byl to jeho asi poslední text, ještě před tím však stačil popřát Ivo Možnému k osmdesátinám, sociologicky zhodnotit dílo Václava Havla, T. G. Masaryka i teoretickou stránku současné české sociologie...

Milan vystudoval filosofii a historii na brněnské filosofické fakultě (1959), začal učit na (tehdy) gottwaldovském pedagogickém institutu, kde se seznámil jak se Zdeňkem Strmiskou, který po roce 1968 odešel do pařížského exilu, tak s Antonínem Vaňkem, který se měl stát hlavním „normalizátorem“ české sociologie v sedmdesátých a osmdesátých letech – a v tomto kontextu nikoli přinejmenším Milanovým přímým „odstranitelem“. Ve Zlíně jej (spolu se Strmiskou) našel Pavel Machonin, který mu nabídl práci v Ústavu marxismu-leninismu pro vysoké školy UK („Machonin-Werk“), kde Milan obhájil kandidátskou práci (1966; knižně jako *Sociometrie*, 1969), a především se výrazně podílel na přípravě a analýze slavného stratifikačního výzkumu (*Československá společnost*, 1969). Vzal si na starost nejen jednu z nejproblematictějších kapitol o sociálních kontaktech a preferencích, v níž se musel potýkat se zásadním nedostatkem dat, ale rovněž se mu podařilo celý výzkum, mnohdy velice disparátní a teoreticky či metodologicky problematický, souborně interpretovat (*Sociologický časopis* 1969, znovu 1990). Kvantitativní a vlastně jakoukoli empirickou sociologii nicméně záhy opustil, aby se mohl věnovat tomu, co jej přitahovalo daleko víc – výuce teoretické sociologie.

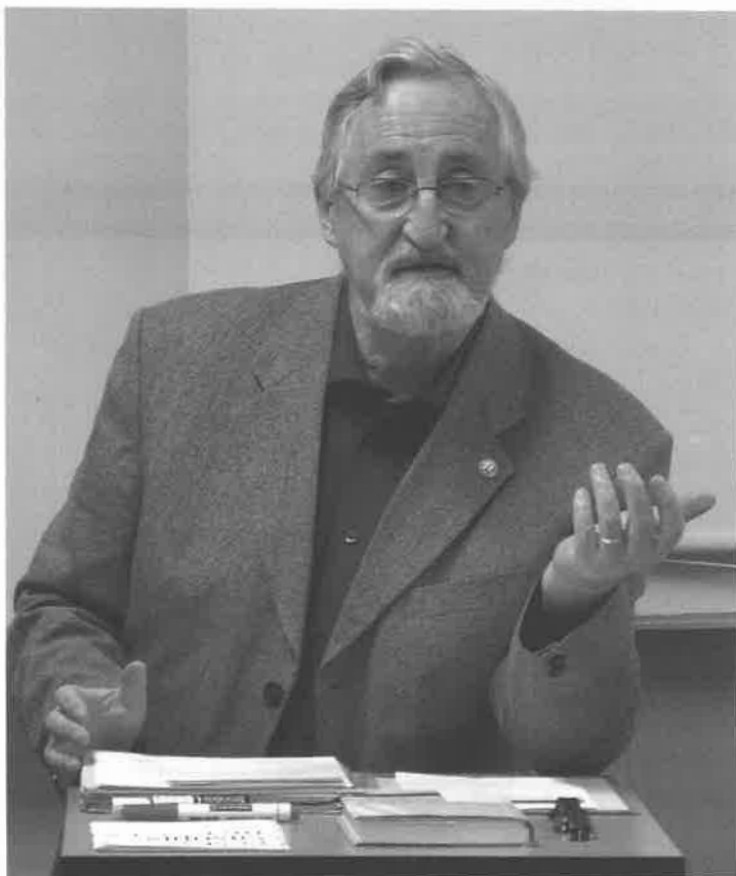
V roce 1967 Milan Petrušek přešel na nedávno založenou katedru sociologie pražské filosofické fakulty, kde se potkal s jinými v podstatě amatérskými, ale o to přemýšlivějšími obnovovateli oboru: Bedřichem Baumannem, Jitkou Havlovou, Jaroslavem Kaprem, Jiřím Sedláčkem, Jiřinou Šiklovou, Eduardem Urbánkem a koneckonců i s tehdy ještě přemýšlivým Martinem Marušiakem – většině z nich zůstal nejen kolegou, ale i celoživotním přítelem. Společně jim bylo jak to, že se pokoušeli sociologii porozumět „za pochodu“, aniž se přítom

bránili široké recepci aktuálních západních směrů, tak i to, že svým přesvědčením zůstali reformními marxisty, kteří usilovali o zlidštění a lepší fungování reálněsocialistického režimu. Zatímco první se mnohým z nich, především právě Milanovi, povedlo dokonale, za druhé byli většinou perzekvováni vyškrtnutím nebo i vyloučením ze strany a posléze také nuceným odchodem z fakulty.

V případě Milana Petruska (a Jitky Havlové) k tomu došlo v roce 1980, poté co se „vlády“ nad obnovenou katedrou sociologie, tehdy už „marxisticko-leninské“, chopil Antonín Vaněk. Stačil sice spolupřipravit vydání *Malého sociologického slovníku* (1970), třebaže jeho editoři již nesměli být uvedeni (kromě Petruska jimi byli J. L. Fischer a Zdeněk Strmiska), a ještě před svým odchodem dobově vynikající skripta *Úvod do studia sociologie* (1978), jejich druhý díl však už musel vyjít jen jako interní tisk Vítkovických železáren (1986). Milan, kterého v té době začalo zlobit srdce, se uchytil v knihovním středisku filosofické fakulty (1980–87) a v akademickém Ústavu pro filosofii a sociologii (1988–90), byl zbaven svého učitelského poslání, ale přesto nepřestal vědecky pracovat a neformálně působit na skutečné zájemce o obor.

Prostřednictvím *Sociologického obzoru*, patrně jediného samizdatového sociologického časopisu světa, který psal a vydával s Josefem Alanem (1987–89), publikoval pregnantní črty o československé společnosti i soudobé světové sociologii, jejímž se stal nepochybně největším znalcem. Svědectvím o tom je s dokonalou akribií psaná *Teorie a metoda v moderní sociologii* (1993), zásadní podíl na *Velkém sociologickém slovníku* (1996), a především Milanova nejmilejší kniha, samizdatová *Alternativa* (1986, oficiálně jako *Alternativní sociologie*, 1992). Odmítl v ní oficiální i služební postavení sociologie, ať už ve prospěch jakéhokoli režimu, a zdůraznil její kritickou a humanistickou funkci, stejně jako nezbytný multiparadigmatický charakter. Tato vize se nicméně po roce 1989 nestala pro českou sociologii určující, stejně jako brzy zanikl obnovený *S-obzor* (1992–95): do české sociologie sice pronikly postmoderní přístupy, které Milan zpočátku v opozici vůči tehdejší oficiální sociologii sám vehementně prosazoval (později k nim už byl zdrženlivější), přes jeho veškerou snahu však nevyužila možnosti stát se skutečnou alternativou a vydala se spíš cestou „kopírování Západu“.

S „alternativou“ úzce souvisely dvě tendence charakteristické pro Milanovo uvažování osmdesátých a pozdějších let. Jednak kritické zhodnocení a docenění sociologického díla T. G. Masaryka, plně se projevující v jeho ruském výboru *Filosofija – sociologija – politika* (2003, společně s N. P. Narbutem), a za druhé s tím související reflexe umění, především literatury jako zdroje sociologického poznání (texty ze *Sociologického sborníku*, resp. *Sociologie a literatura*

z roku 1990 a výbor *Sociologie, literatura a politika*, 1996). Vedle didaktického charakteru svých starších prací tak mistrně zvládl esejistickou zkratku, s jejíž pomocí neméně pregnančně glosoval soudobou společnost – po listopadovém převratu i v řadě novinových článků a koneckonců také v jednom ze svých posledních děl, úvahové a mírně moralizující *Společnosti naší doby* (2011), napsané s Janem Balonem.

Pád komunistického režimu Milanovi přinesl oprávněné zhodnocení jeho díla: docenturu (1990) a profesuru (1992), domácí i zahraniční akademická ocenění. Na filosofickou fakultu se nicméně z osobních důvodů nevrátil a spolu s Čestmírem Suchým se pustil do nového budování fakulty sociálních věd UK,

kteřá nahradila „poloakademickou“ fakultu ťurnalistiky (1990). Milan Petrussek byl zvolen děkanem fakulty sociálních věd (1992–96), již vtiskl současnou podobu relativně samostatných institutů, a byl rovněž prorektorem celé univerzity (1997-2000). Pedagogická a organizační práce mu sice ubíraly sílu ve vlastní akademické činnosti, té se však rozhodně nevzdal. Kromě již uvedených děl vydal dvě encyklopedicky pojaté příručky *Společnosti pozdní doby* (2006) a *České sociální vědy v exilu* (2011) a zásadní význam mají rovněž jeho rozsáhlé doslovy k překladům klasických i moderních sociologických děl, vesměs pro Sociologické nakladatelství (založené a vedené jeho manželkou Alenou Miltovou).

Ač se mohl uplatnit jako pregnantní analytik a komentátor společenských změn, cítil svůj hlavní závazek jinde, v připomínání a doceňování tradice teoretického sociologického myšlení českého i zahraničního. Do této oblasti směřovaly jeho poslední badatelské počiny: významný podíl na *Slovníku českých sociologů*, který snad vyjde ještě letos, a koncepční práce na připravovaných *Dějínách české sociologie*. Ač se Milan jejich vydání nedožil, budou mu tato díla důstojnou památkou a lze jen trpce litovat, že už nestačil dopsat své dva poslední projekty: „sociologii na útěku“, která měla mapovat faktické i intelektuální emigrace vlastně všech velkých sociologů 20. století kromě Američanů, a „alternativní dějiny sociologie“, věnované nemístně opomíjeným a zapomenutým intelektuálním velikánům.

Milanovou doménou byla sociologie, především teoretická, sociologická metodologie a dějiny oboru, nemá proto smysl jej v rámci tohoto časopisu jakkoli „antropologizovat“ – třebaže do *Lidí města* psal a byl jejich pravidelným a pozorným čtenářem. Jeho zásluhy o českou sociální antropologii leží někde jinde: svým širokým pojetím sociologie zahrnoval (a současně nijak neutiskoval) i problematiku sociálněantropologickou. Již v šedesátých letech v ní dával prostor nedávno zesnulému Josefu Wolfovi (třeba v *Malém sociologickém slovníku*), stejně jako později na fakultě sociálních věd (antropologická specializace vedená Josefem Kandertem) a na fakultě humanitních studií, k níž měl trvale přejný vztah. Studenti a badatelé v oblasti sociální antropologie rovněž bohatě čerpali a čerpají z jeho vlastních děl a z celé produkce Sociologického nakladatelství, kterou nemálo ovlivnil. Ač „pouhý sociolog“, Milan Petrussek pro moderní českou sociální antropologii vykonal tolik, co její největší koryfeje, ne-li víc; jeho zásluhy o vlastní sociologii jsou pak doslova nedocenitelné.

Zdeněk R. Nešpor